

ÖZBEKİSTAN'DA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ TARTIŞMALARI

ÖZ

İlk olarak Nazarbayev'in 1994 Rusya ziyaretinde Avrasya Birliği'ni tek bir ekonomik alan ve ortak savunma politikası temelinde kurma fikrini ileri sürmesinden sonra Gümrük Birliği Anlaşması, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Ortak Ekonomik Alan Anlaşması gibi yapılanmalar sonucu 1 Ocak 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ortaya çıkmıştır. Rusya'nın SSCB'yi yeniden diriltmesi olarak eleştirilen AEB'de kararlar büyük oranda oy birliği alınmaktadır. Bu sebeple AEB'ye katılma taraftarı olanlar ekonomik kazançlara odaklanılmasını gerektiğini vurgularak birliğin hegomanik bir yapısının olmadığını ileri sürmektedir. AEB son dönemde Singapur, İran, Sırbistan gibi ülkelerle yaptığı anlaşmalarla etkinlik alanını genişletmektedir. Ukrayna, Gürcistan ve Tacikistan gibi birliğin daha önceki yapılanmalarında yer alan ülkelerin birliğe katılmaması nedeniyle Özbekistan'ın birliğe katılması daha da önemli hale gelmiştir.

Özbekistan, Kerimov zamanında ulusal egemenliği tehlikeye sokacağı gerekçesiyle AEB'ye katılmamıştır. Kerimov, ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlık olmaz diyerek tercihini ortaya koymuştur. Özbekistan'da Kerimov sonrası yönetimi devir alan Mirziyoyev ise, Dünya Ticaret Örgütüne gözlemci ülke olarak katılmanın yanı sıra ve AEB gibi avantaj ve dezavantajları konusunda çalışmalar başlatmıştır. Özbekistan'ın AEB'ye katılımı konusu, Ekim 2019'da Rus Parlamentosunu Konsey Başkanı Valentina Matviyenko'nun Özbekistan ziyaretine kadar olağan bir şekilde yürürken, söz konusu ziyaret sonrası tartışmalar artmıştır. Ekonomistlerin ağırlıklı olarak katılma taraftarı olduğu görülse de üyelik konusunda bir fikir birliği oluştuğunu söylemek zordur.

Çok yakın bir tarihte Özbekistan'ın AEB'ye katılım kararı alacağı beklenmemekle birlikte AEB ile serbest ticaret anlaşması yapması veya gözlemci ülke olarak katılma talebinde bulunması söz konusu olabilir. AEB'ye katılım konusunda nihai kararı verecek olan ve bu konuda herhangi bir fikir birliğinin oluşmasına ihtiyacı olmayan Mirziyoyev'in sürpriz bir şekilde AEB'ye katılma kararı alması da her zaman ihtimal dâhilindedir.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Ekonomik Bütünleşme, Avrasya Ekonomik Birliği

JEL Kodu: F50, F53, F59

Kaynak Göster (APA):

DURAN, H. ve YILMAZ K.K. (2019). ÖZBEKİSTAN'DA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ TARTIŞMALARI. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 5 (9), 35-48.

HASAN DURAN

hasan.duran@istanbul.edu.tr

Orcid: 0000-0001-5328-9918

KADİR KÜRŞAT YILMAZ

kadirkursat.yilmaz@bilecik.edu.tr

Orcid: 0000-0002-3108-3545

Araştırma Makalesi

Başvuru Tarihi: 21.12.2019

Kabul Tarihi: 31.12.2019

THE DEBATES ON THE EURASIAN ECONOMIC UNION IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

Following the launch of the idea of establishing the Eurasian Union on the basis of a single Economic Area and common defence policy by Nazarbayev firstly during his 1994 visit to Russia, the Eurasian Economic Union (EAEU) emerged on 1 January 2015 as a result of such arrangements as the, Eurasian Economic Community, Customs Union Agreement former members Common Economic Area Agreement. Decisions are largely taken unanimously in the EAEU, which has been criticized as Russia's resurrection of the USSR. For this reason, those who are in favour of joining the EAEU emphasise that the focus should be on economic gains and argue that the union has no hegemonic structure. Recently, EAEU has been developing its field of activity through agreements with countries such as Singapore, Iran, and Serbia. Uzbekistan's participation to the Union has become even more important given that the countries (former members) such as Ukraine, Georgia and Tajikistan, do not join the Union. Uzbekistan did not join the EAEU during Karimov's period, considering that it would jeopardize national sovereignty. Kerimov expressed his preference by saying that there would be no political independence without economic independence. Mirziyoyev, who took over the post-Kerimov administration in Uzbekistan, initiated studies on the advantages and disadvantages of cooperation and integration institutions, such as the WTO and the EAEU respectively. The issue of Uzbekistan's participation to the EUEU was ordinary until the visit of the Russian Parliament's Council Chairman Valentina Matviyenko to Uzbekistan in October 2019. The debate has increased after this visit. Although economists appear to be predominantly in favour of joining, it is difficult to say that a consensus has been formed yet.

Although it is not expected that Uzbekistan will make a decision to join the EAEU in the near future, it may be possible for his country to enter into a trade agreement with the EAEU or request to join as an observing country. It is always possible that Mirziyoyev, who is in the position to make the final decision on joining EAEU and does not need any consensus on this issue, will take a surprise decision to join EAEU.

Keywords: Uzbekistan, Economic Integration, Eurasian Economic Union,

JEL Codes: F50, F53, F59

Cite (APA):

DURAN, H. ve YILMAZ K.K. (2019). ÖZBEKİSTAN'DA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ TARTIŞMALARI. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 5 (9), 35-48.

HASAN DURAN

hasan.duran@istanbul.edu.tr

Orcid: 0000-0001-5328-9918

KADİR KÜRŞAT YILMAZ

kadirkursat.yilmaz@bilecik.edu.tr

Orcid: 0000-0002-3108-3545

Research Article

Date Received: 21.11.2019

Date Accepted: 31.12.2019

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ¹

Nursultan Nazarbayev, 1994 Rusya ziyaretinde ilk olarak Avrasya Birliği'ni tek bir ekonomik alan ve ortak savunma politikası temelinde kurma fikrini ortaya atmıştır (Nazarbayev, 1994). Bu amaç doğrultusunda atılan adımlar neticesinde 1 Ocak 2015'de Avrasya Ekonomik Birliği'ne varacak çeşitli yapılanmalar ortaya çıkmıştır.

Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) giden süreç, Rusya ile Beyaz Rusya arasında 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ile başlamış, 2000'de Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuştur. 2010 yılında ise Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında Avrasya Gümrük Birliği kurulmuş ve taraflar 18 Kasım 2011 imzaladıkları anlaşmanın 1 Ocak 2012'de yürürlüğe girmesi ile ortak bir pazar oluşturmak üzere Ortak Ekonomik Alan oluşturmuştur. Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alanı oluşturan ülkeler işbirliğini artırarak 29 Mayıs 2014'te, Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluşuna ilişkin anlaşmayı imzalamış ve anlaşma 1 Ocak 2015'te yürürlüğe girmiştir. Yine 29 Mayıs 2014'deki zirvede Ermenistan ve Kırgızistan'ın katılımı için gerekli uyum sürecine ilişkin yol haritası belirlenmiştir (Sputnik Türkiye, 2018). Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşturulması ile farklı isimlerle oluşturulan ve aynı amaçlara hizmet eden kurumlar bir isim altında birleştirilmiştir. Avrasya coğrafyasındaki ülkelerin çoğunu kapsayacak şekilde, Avrupa Birliği'ne benzer uluslar üstü bir yapı olma hedefine sahip olan Birlik, üyeleri arasında mal, hizmet, sermaye ve işgücü dolaşımının serbestleşmesini öngörmektedir.

10 Ekim 2014 Minsk'te düzenlenen zirvede Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olmasına ilişkin anlaşmanın imzalanması sonrası 2 Ocak 2015 itibari ile Ermenistan'ın birlik üyeliği başlamıştır. Kırgızistan'ın, 8 Mayıs 2015 imzalanan anlaşmanın 12 Ağustos 2015'te yürürlüğe girmesi ile resmi üyeliği başlamıştır (Sputnik Türkiye, 2015). Böylelikle birliğin genişleme stratejisinin başarılı bir şekilde ilerlemekte olduğu görülmektedir. Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan'ın oluşturduğu Birlik her geçen gün hem bölgesel hem de küresel etkinliğini, yeni üyelere açık kapı bırakarak ve dünyanın farklı coğrafyalarındaki ülkelerle ticaret anlaşmaları yaparak, artırmaya çalışmaktadır.

AEB 2014 Antlaşması'nın 4. Maddesinde dört temel serbestlik vurgusu dikkat çekmektedir. Bunlar mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımının sağlanmasıdır (EAEC, 2014:7). Maddenin devamında diğer ekonomik alanlarda da ortak bir politikanın uygulanması vurgusu yer almaktadır. Böylelikle nihai aşamada ortak pazara varacak bir işbirliğinin hedeflendiği ortadadır.

Avrasya Ekonomik Birliği'nin Organları

Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi: Birliğin en üst organıdır. Üye ülkelerin devlet başkanlarından oluşmaktadır. Birliğin stratejisi, temel politika ve amaçlarını belirleyerek yol haritasını çizmekte ve aynı zamanda bütçeyi ve üye ülkelerin katkılarını belirlemektedir. Yılda en az bir kez toplanmaktadır. Kararlar oy birliği ile alınmakta ve alınan kararlar üye devletler için bağlayıcı olmaktadır. Konsey, diğer düzenleyici kurumların yapısını ve yetkilerini de belirlemektedir (EAEC, 2020a).

Avrasya Hükümetlerarası Konseyi: Kararların oybirliği ile alındığı üye devletlerin hükümet başkanlarından oluşan bir organdır (EAEC, 2020b). Yılda en az 2 kere toplanmaktadır. Yüksek Konsey'in aldığı kararların uygulanmasını kontrol eder gerektiğinde alınan kararların yerine getirilmesi için Komisyona görevler verebilir, Birliğin bütçesini onaylamak, komisyon kararlarını

¹ Евразийского экономического союза (ЕАЭС), Eurasian Economic Union (EAEU), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB).

kontrol etmek ve gerektiğin işlemleri durdurmak değişiklik talep etmek gibi görevleri vardır (EAEC, 2014:17-20).

Avrasya Ekonomik Komisyonu: Temel olarak Avrupa Komisyonu'nu model almakta olup, yönetimi Moskova'dadır. Üyeleri Komisyon Konseyi ve Komisyon Kurulu tarafından atanan Birliğin daimi uluslarüstü düzenleyici organıdır. Komisyonun temel görevleri Birliğin işleyişini ve gelişimini desteklemek için koşulları teşvik etmek ve Birliği ekonomik bütünleşmeye hazırlamaktır. Komisyon bağlayıcı kararların yanı sıra tavsiye niteliğinde kararlar alabilmektedir. Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi'nin kararlarının yanı sıra anlaşma metinlerinin uygulamalarından da sorumludur. Komisyonun bütçesi, her ülkenin paylarına göre yaptığı ödemelerden oluşmaktadır.

Avrasya Ekonomi Birliği Mahkemesi: Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması ve diğer Birlik anlaşmalarının Birlik üye devletleri ve organları tarafından tekdüze uygulanmasını sağlayan Avrasya Ekonomik Birliği adalet mahkemesidir. Merkezi Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te bulunan mahkeme üye devletlerden gelen ikişer temsilcinin katılımıyla 10 üyeden oluşmaktadır (EAEC, 2020e).

AEB Üyesi Olmayan Ülkelerle Yapılan Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşmaları:

Moldova'nın 14 Mayıs 2018 itibari ile gözlemci üye statüsü elde ettiği AEB, İran ile 2015 yılından beri süren görüşmeler sonrası 17 Mayıs 2018 tarihinde Astana'da geçici bir anlaşma imzalamıştır. Üç yıllığına geçerli olacak olan geçici sözleşme sürecinde tarafların nihai bir metin üzerinde anlaşması gerekmektedir (RIA Novosti, 2018). Bu hedef doğrultusunda 27 Ekim 2019 tarihinde Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) devreye girmiştir. TTA kapsamında AEB, İran ürünlerine % 3,1 gümrük vergisi uygulayacaktır. İran ise, AEB ürünlerine % 12,9 gümrük vergisi uygulayacaktır (TC Ticaret Bakanlığı, 2019).

Çin ile 2015 yılından beri süren görüşmeler sonucunda 17 Mayıs 2018 tarihinde, ticaret ve ekonomik işbirliği konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Vietnam ile 29 Mayıs 2015 tarihinde ticaret anlaşması, Küba ile 31 Mayıs 2018 tarihinde işbirliği anlaşması, Sırbistan ile 25 Ekim 2019, Singapur ile 1 Ekim 2019 tarihlerinde serbest ticaret bölgesi kurma anlaşması imzalanmıştır. Kısa bir geçmişi olmasına rağmen AEB'nin etkili bir kuruluş haline geldiği, Vietnam, İran, Çin, Singapur, Sırbistan gibi ülkelerle yaptığı ticari anlaşmalarla daha da güçlendiğini ifade edilmektedir (Shakhmatov, 2019). Mısır, Tayland, Moğolistan ve Hindistan gibi ülkelerle işbirliğini geliştirmek üzere müzakereler sürdürülmektedir (RIA Novosti, 2019a).

AEB ve öncülük eden Rusya, Avrupa pazarında AB ile rekabet edemeyecek olmasından dolayı öncelikli olarak Avrupa'da değil Asya Pasifik'te etkin olmak ve Avrupa ile Asya-Pasifik arasında köprü görevi üstlenmek istemektedir. Bunun somut göstergesi ASEAN'ın iki üyesiyle (Vietnam ve Singapur) anlaşma imzalamasıdır. AEB'nin hedefinde tek tek üyelerin dışında ASEAN'la da anlaşma imzalamak vardır. İki örgüt arasında serbest ticaret görüşmeleri iki yıldır devam etmektedir. (Sağlam, 2019)

AEB'ye Yöneltilen Temel Eleştiriler

Eleştirilerin başında, her ne kadar ekonomik amaçlar ön plana çıkarılmak istense de örgütte ideolojik amaçların daha baskın olmasıdır. Rusya'nın AEB'yi küresel rekabette önemli bir koz olarak kullanarak bölgeyi hegemonyasında tutmak niyetinde olduğu ileri sürülmektedir. Rusya'nın Batı yanlısı politikalar yürütme eğiliminde olan Ukrayna ve Gürcistan gibi ülkelere askeri operasyonlara varan sert politikalar izlemesi SSCB coğrafyasında etkinliğini kaybetmek

istemediğini ortaya koymaktadır.² Rusya'nın desteği ile ayakta kalması da bu duruma dayanak olarak gösterilmektedir. Yine ekonomik açıdan Rusya'nın birlik içindeki üyelere oldukça güçlü olmasının diğer üyelerin pasif kalmasına yol açacağı eleştirilerine neden olmaktadır.

AEB girişiminin yalnızca ekonomik işbirliği ile kalmayacağı ve Rusya'nın, eski Sovyet coğrafyasında hegemonya oluşturabilme hedefine yöneleceği eleştirisi de yapılmaktadır. Birliğin tek bir ülke ya da birkaç ülke tarafından yönetilmesini engellemek için kararların oybirliği ile alınabileceğine yönelik uygulamaya rağmen, Rusya'nın gücünü ve üye ülkeler üzerindeki etkinliğini kırmanın zor olması da dikkat çeken noktalardan biridir (Tüysüzoğlu, 2014). Rusya ile herhangi bir pazarlık gücüne sahip olmayan Birliğin diğer üyelerinin bu anlamda dezavantajlı oldukları ortadadır.

Rusyanın, genel olarak hegemonik bir hareket içinde olmadıklarını eşitlik içerisinde hareket edileceğini ifade etmesine rağmen siyaset, medya ve akademik çevrelerde yoğun bir AEB propagandası uyguladığı gözlemlenmektedir.

Gümrük Birliği ve AEB süreçlerinde Kazakistan (BBC, 2013), Beyaz Rusya (Melnichuk, 2014) ve Kırgızistan gibi üye ülkelerde, Birliğin çeşitli sebeplerle eleştirilmesi AEB'nin sorgulanmasına yol açmaktadır. Kuruluş anlaşmasının imzalandığı gün olan 29 Mayıs 2014 tarihinde Astana'da Rusya ve Beyaz Rusya arasında ikili ayrı bir anlaşmanın imzalanmasını hayal kırıklığı olarak niteleyen Lukaşenko'nun, ilerleyen günlerde Beyaz Rusya lehine olumlu anlaşmalar yapılmadığı takdirde birlikten çıkma tehdidinde bulunması uzmanlarında dikkatini çekmiştir (Shraibman, 2014). Örneğin, serbest bir şekilde yurtdışından otomobil getirebilen devletler AEB'ye katılım sonrası AEB üyelerinde üretilen otomobilleri almaya zorlanacaktır. Bu durum ise, daha maliyetli fakat daha kalitesiz otomobillere üyeleri mecbur bırakabilecektir.

ÖZBEKİSTAN'DA AVRASYA EKONOMİ BİRLİĞİ TARTIŞMALARI

İslam Kerimov'un ulusal güvenliği ve egemenliği önceleyen dış politikasının bir sonucu olarak AEB'ye girmekten kaçındığı bilinmektedir. Ulusal egemenliği korumak için Rusya ve ABD ile karşı karşıya gelmekten kaçınmayan Kerimov, AEB'nin kuruluş anlaşmasının imzalanmasından sonra bu yapılanmanın üye devletlerin egemenliklerini tehdit ettiğini ifade etmiş ve ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlık olur mu? sorusunu sorarak örgüte katılmak istemediğini açıkça ortaya koymuştur (Timetürk, 2014). Komşularıyla sorunlu ilişkilere sahip olan Özbekistan bu dönemde büyük güçlerle (ABD, Rusya ve Çin) ilişkilerinde daha dengeli bir politika izlemiştir. (Ünal, 2018: 530-532)

Kerimov'un vefatı sonrası devlet başkanı olan Shavkat Mirziyoyev ise, daha aktif bir dış politika izlemektedir. Mirziyoyev ilk olarak komşularıyla sorunlarını çözmeye yönelmiş Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ziyaretleri sonrasında Rusya, Çin ve ABD'ye giderek görüşmeler yapmış ve önemli ticaret anlaşmalarına imza atmıştır (Ünal, 2018: 533;). Mirziyoyev'in aktif ve kazan kazan ilkesine dayalı dış politikası, komşularla sorunların büyük oranda çözülmesini sağlamıştır (Bocutoğlu, 2018: 238-240). Dış politikada yaşanan bu değişim, iç politikaya da yansımış ve birçok alanda yeni reform çalışmaları yürürlüğe konmuştur. İnsan haklarındaki iyileştirmelerin yanı sıra, vergi kanunlarında bütünlüğün sağlanarak vergilerin düşürülmesi,

² Bu konudaki tartışmalar için bakınız: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiyenin-gozu-avrasya-birliginde>, Göktürk Tüysüzoğlu, "Bölgesel bir hegemonya girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği", (5 Aralık 2019) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgesel-bir-hegemonya-girisimi-avrasya-ekonomik-birligi>, (5 Aralık 2019), Ömer Faruk Karaman, (2017) "Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kırgızistan ile Türkiye İlişkilerine Etkileri", (Ed.) Sarı, S., Primbaev, J. vd., International Conference On Eurasian Economies 2017, s. 62-63. İsmail Aydıngün, (2017), "Avrasya Birliği: 'Gerçek' Bir Entegrasyon Mu, Rusya'nın Yeni Hegemonya Kurma Arayışlarının Bir Aracı Mı?", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 55: 104-109.

yatırımcılara verilecek teşviklerde artışlar yapılmasıyla birlikte hem yatırımcı sayısı hem de yabancı sermayenin artışı sağlanmıştır (AVİM, 2019).

Mirziyoyev, ticaret hacmini arttırmak ve yeni pazarlara ulaşmak için komşularla ve uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu sebeple Dünya Ticaret Örgütünde gözlemci statüsünde olan Özbekistan Mirziyoyev'le birlikte üyelik görüşmelerini başlatma kararı almıştır. Mart 2019'ta Yatırım ve Dış Ticaret Bakanı'nın başkanlığında gerçekleştirilen bir toplantıda DTÖ'ye katılımın sağlanması konusunda gerekli çalışmalar ele alınmıştır (Özbekistan Yatırım ve Dış Ticaret Bakanlığı Halkla İlişkiler Merkezi, 2019).

AEB'ye katılım konusu üzerinde de çalışmalar yapılmaktadır. Mirziyoyev, 23 Haziran 2019 Özbek Parlamentosu Senatosu'nda yaptığı ve ihracat-ithalat sorunlarına odaklandığı konuşmasında ticaret hacminin % 70'inin AEB ülkeleri ile olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında AEB'ye katılırken karşılaşılabilecek zorluklara da değinen Mirziyoyev, Birliğe katılan komşu ülkelerin markalaşmada ilerlediğini ve markalaşma olmadan bu pazarda yer almanın artık zorlaştığını dile getirmiştir. Yine AEB'ye katılım sonrası sınırların açılacağını dolayısıyla Birliğe adapte olamayan firmaların kapanabileceğini söylemiştir. Bu sebeple on kere düşündükten sonra karar vermenin gerektiğini ifade etmiştir (Novosti Uzbekistana, 2019a). Özbekistan'ın AEB'ye katılım konusunun sıkça gündeme gelmeye başlaması sonrası ABD Ticaret Bakanı Wilbur Ross'un Özbekistan'ın AEB'ye katılmasının bu ülkenin DTÖ üyeliğine engel teşkil edebileceğini ileri sürmesi (Ross, 2019) tepkilere yol açmıştır (Valiev, 2019).

Kerimov'un yıllarca uluslararası işbirliği örgütlerine mesafeli durmuş olması, bütünleşme konusunda bilgi-tecrübe eksikliği ve AEB'ye katılımın avantajları ve dezavantajları konusundaki belirsizlikler, Özbekistan'ın karar alma sürecindeki en önemli engellerdir. AEB ekonomik kalkınma ve yeni pazarlara ulaşım için önemli bir kuruluş olmakla birlikte cevaplanması gereken sorular da vardır. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan tarafının devletin yapılanma sürecinde görev yapacak Türk danışmanlar istediğini, kendisinin Ali Babacan'ı önerdiğini ifade etmiştir (NTV, 2019). Bu durum, Özbekistan yönetiminin Türkiye'nin ekonomi ve gümrük birliği gibi tecrübelerinden yararlanmak istediğini ortaya koymaktadır. Özellikle AEB'ye katılım sürecinde böyle bir istekle bulunmuş olması Özbek Yönetimi'nin AEB'nin riskleri ve avantajları konusunda ciddi araştırmalar yaptığını ortaya koymaktadır.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in göreve geldikten sonra bölge ülkeleri ve dünya ekonomisiyle entegrasyonu ve etkileşimi önemsemesi, bu çerçevede gerçekleştirilen reformlar, yasal düzenlemeler ve halka yakınlaşma politikaları ülkedeki geniş kesimlerde geleceğe yönelik pozitif beklentiyi arttırmaktadır.

Valentina Matviyenko'nun Ziyareti Sonrası Özbekistan'da AEB Tartışmalarının Hızlanması

Rusya Başbakanı Dmitry Medvedev, Özbekistan'ın AEB'ye katılma sürecinin devam ettiğini ve AEB'nin kapılarının her zaman herkese açık olduğunu ifade etmiştir. Medvedev, Birliğe katılma kararının her devletin iç meselesi olduğunu söyleyerek herhangi bir baskının yapılmadığını ileri sürmüştür (Sputnik Tacikistan, 2019). Ancak Rus Parlamentosunun üst kanadı Federasyon Konseyi Başkanı Valentina Matviyenko'nun Ekim 2019'daki ziyaretinde, Özbekistan'ın AEB'ye katılma kararını verdiğini ve sürecin kısa sürede tamamlanması için çalışma gruplarının oluşturulduğunu ifade etmesi, dikkatlerin AEB'ye yönelmesine yol açmıştır (tr.sputniknews.com, 2019; Buhutia, 2020). Özbekistan'ın muhtemel AEB üyeliği Rus ve Özbek siyasi ve akademik çevrelerde yoğun bir şekilde tartışılmaya başlamıştır.

Rusya Federasyonu Konsey Heyeti olarak resmi ziyaret için geldiği Taşkent'te Oliy Meclis'in alt kanadı olan Yasama Meclisi'nde konuşma yapan Rusya Federasyonu Konseyi Başkanı Matviyenko, "Özbekistan AEB'ye katılmayı düşünüyor ve bu, cumhurbaşkanı tarafından verilmiş

akıllıca bir karar. Özbekistan cumhurbaşkanının bir karar verdiğini biliyoruz ve şimdi Özbekistan AEB'ye katılım konusunu incelemekte. En güçlü ülkeler bile rekabet edebilmek için bu tür birliklere ihtiyaç duymaktadır. Umarım süreç uzamaz ve yeni fırsatlar yaratacak olan Avrasya Birliği çerçevesinde gelişecek işbirliği, devletlerarası ilişkilerimizde halen mevcut olan bazı engeller ve sınırların kaldırılması için de fırsat olacaktır." demiştir (Novosti Uzbekistana, 2019b). Kolektif Güvenlik Anlaşmasının gündemde olmadığını ifade eden Matviyenko, "nihai karar öncesi, giriş koşullarının çok ciddi bir şekilde analiz edilmesi gerektiğini, ekonomiye zarar verecek mi, iş sayısını ve benzeri şeyleri etkileyecek mi? sorularının yanıtlarını bulmak üzere devlet başkanlarımız bir çalışma grubunun kurulması konusunda anlaşmıştır. Benzer analizleri birliğin diğer ülkelerinin de yaptığını ve çalışmaların 2019 sonuna kadar bitmesinin beklendiğini belirtmiştir" (TASS, 2019). Matviyenko, Özbekistan Senato Başkanı Tanzila Narbaeva ve Yasama Meclisi Sözcüsü Nurdinjon Ismoilov ile yaptığı görüşmede de, Özbekistan Parlamentosu'nun (Oliy Meclis) BDT Parlamenterler Meclisi'ne geri dönmesini memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Görüşmede ekonomik ilişkilere de değinen Matviyenko, "ticaret hacmi geçen yıla göre % 20, cari yılın ilk yarısı sonuçlarına göre % 12 arttı" dedi (Sovet Federatsii, 2019). Matviyenko'nun açıklamaları sonrası hem Özbekistan'da hem de Rusya'da Özbekistan'ın AEB'ye katılımı konusu sıkça gündeme gelmeye başlamıştır.

Oliy Meclis'in üst kanadı Senato'nun birinci başkan yardımcısı olan Sadyk Safayev, Rusya Federasyonu Konsey Heyeti'nin Özbekistan'a delegasyon ziyaretini değerlendirdiği konuşma sonrası AEB'ye giriş ile ilgili bir soruya verdiği cevapta Birliğe katılım için henüz somut bir kararın alınmadığını kaydetmiştir. Safayev, "diyaloglarımız devam ediyor ancak Özbekistan baskı yapılabilecek bir ülke ve başkanımız da baskılar altında ezilecek biri değildir. Herhangi bir entegrasyon projesine katılırken ülkenin sarsılmaz önceliğinin ulusal çıkarlar ve egemenlik olduğunu" sözlerine eklemiştir. "Üç yıldır açık bir dış politika izliyoruz. 25 yıldan beri kaçırdığımız Türk Keneşi'ne katıldık, şu anda Avrupa Birliği (AB) pazarlarına girmek için AB ile geniş kapsamlı işbirliğine ilişkin bir anlaşmayı görüşüyoruz. Örneğin, AEB'den daha gelişmiş Avrupa Birliği gibi platformlar olduğunu biliyoruz ancak bu Birlik çerçevesinde ülkeler bağımsızlıklarının bir kısmını kaybediyor. Bir karar verdiğimizde, her şeyden önce bunlara odaklanacağız." demiştir (Sputnik Uzbekistan, 2019a).

Birliğin organlarından biri olan Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun alt birimi Entegrasyon ve Makroekonomi Bakanı Sergey Glazyev ise Sputnik'e verdiği demeçte: "Şimdiye kadar Özbekistan'ın AEB'ye girişi konusu tartışılmadı. Bir niyet olduğunu biliyoruz ancak resmi bir belge başvuru yok, bu yüzden Özbekistan'dan somut girişimler bekliyoruz" demiştir (Sputnik Uzbekistan, 2019b). Safayev ve Glazyev'in ifadelerinden, AEB konusunda çalışmalar yapılmakla beraber Matviyenko'nun bahsettiği gibi bir katılım kararının verilmediği anlaşılmaktadır.

Karavaev, Ticaretinin % 30'unu Kazakistan ve Rusya ile yapan Özbekistan'ın AEB'ye katılma çalışmalarına başlamasının beklenmedik bir olay olmadığını ifade etmektedir. Putin'in 19 Ekim 2018'de başlayan Özbekistan ziyareti sonunda iki ülke devlet başkanlarının Kazakistan'a geçerek Nazarbayev ile gayri resmi bir görüşme yaptığını dile getiren Karavaev, bu ziyaret esnasında Birliğe katılım konusunun muhtemelen görüşülmüş olabileceğini ileri sürmektedir. Ekim 2018 ayında, Moskova ile Taşkent arasında 27 milyar \$'ı bulan, traktör üretiminden nükleer sanayiye toplam 800'den fazla belge imzalanmasına vurgu yapan Karavaev, "2016 yılında Petersburg'ta düzenlenen Uluslararası Ekonomi Formu'ndaki konuşmasında Putin, Büyük Avrasya Ortaklığı'ndan bahsetmiştir. Putin bu ortaklık için Özbekistan, BDT üyeleri ve Rusya'nın iyi ilişkiler kurduğu ülkelerin isimlerine yer vermiştir. Bu noktadan sonra Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Birliğine girme süreci başlamıştır" demektedir (Karavaev, 2019).

Yurtdışında yaşamakta olan Muhafif Özbek liderlerden Muhammed Salih de, AEB'ye katılım tartışmaları sürmesine rağmen, Putin'in Kerimov'un vefatı sonrası 2016 yılındaki Özbekistan

ziyareti esnasında Mirziyoyev ile görüşmesinde AEB'ye katılma kararının alındığını ileri sürmektedir (Salih, 2019a).

Igor Kovalev Sputnik Özbekistan'a verdiği demeçte Sovyetler Birliği'nde yaratılan ekonomik bağların ortadan kalkmadığını ifade ederek, "*Özbekistan da dahil olmak üzere Orta Asya ülkelerinin Rusya ve Çin ile iyi ilişkiler kurmaları gerektiğini anlamaları gerekir*" demektedir. Kovalev, Rusya ve Çin gibi iki büyük güç arasındaki geçiş güzergahı konusunun Özbekistan'a ek rekabet avantajı sağlayacağını ileri sürerek AEB'ye katılmanın Özbekistan'ı geniş bir ortak pazara dahil edeceğini ancak beraberinde bazı sıkıntıların da doğabileceğine dikkat çekmektedir (Kovalev, 2019).

Arshinov ise, "*Özbekistan'ın acele etmesi gerekmiyor: ülke çok kısa bir süre içinde çok yol aldı*" demektedir. Arshinov, Özbekistan'ın AEB'ye katılmak için finansal sistemi dengelemek, uluslararası ödeme sistemlerine bağlanmak, serbest döviz kuru gibi son "taşlı engellerle" ile uğraşması gerektiğini dile getirmektedir (Arshinov, 2019).

Matviyenko'nun açıklamaları sonrası Özbekistan'ın AEB'ye katılması konusu, 30 Ekim 2019'da Özbekistan 24 Kanalının Qarama-qarshi (Karşı Bakış) programında çoğunluğu iktisatçı olan uzmanlar tarafından ele alınmıştır. Programa katılan Prof. Tohir Malikov, Oliy Meclis Senatosu Tarım, Su Yönetimi ve Ekoloji Komitesi Başkan Vekili Senatör Odiljon Iminov, Prof. Nodir Dzhumaev AEB'ye katılımı desteklerken, Çalışma Bakanlığı'na bağlı olarak yurtdışındaki Özbek işçilerin sorunları ile ilgilenmek ve işçiler hakkındaki verileri tek bir merkezde toplamak için kurulmuş olan Göçmen İşçiler Ajansı Birinci Başkan Yardımcısı Davlatnazar Matrasulov, Milli Diriliş Partisi Genel Başkan Yardımcısı Mirodil Abdurakhmonov ve Prof.Dr. Sharbat Abdullaeva ise karşı çıkmışlardır.

Prof. Malikov, birkaç milyon Özbekistan vatandaşının yurtdışında para kazandığını, bunun büyük kısmının Rusya'da olduğunu hatırlatarak, AEB katılma gerçekleştiği takdirde Rusya ve Kazakistan'da çalışan Özbek işçilerin ödemek zorunda oldukları vize ve harç konularında avantajlı olacağını ileri sürmüştür. Prof. Dr. Abdullaeva ise eğer göçmenler AEB'ye katılmanın tek sebebi ise, katılmamak daha doğru olacaktır yanıtını vererek, hegemon bir gücün varlığı sebebiyle katılma konusunda acele etmek yerine, şartların iyi değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Abdurakhmonov, sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik sonuçlar hakkında da düşünmenin gerektiğini ve bu sebeple 7 kez değil 70 kez ölçmenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Ekonomik avantajlar konusunda hemfikir olduğunu ancak ulusal çıkarların unutulmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. "*3 milyon Özbek Rusya'da para kazanıyor, ancak kalan 30 milyon Özbek'te ülkede bulunuyor. Çok dikkatli olmalıyız çünkü her zaman böyle ittifakların politik riskleri vardır*" demiştir.

Prof. Jumaev, SSCB'nin yeniden dirilişi gibi ifadelerin kullanılmasının ve EAB'yi siyasi bir bakış açısıyla konuşmanın yanlış olduğunu söylemektedir. "*AEB ekonomik bir organizasyondur. Buna katılarak 185 milyonluk bir pazara gireceğiz*" demektedir. Jumaev yine, ABD Ticaret Sekreteri (Bakanı) Wilbur Ross'un Özbekistan'ın AEB'ye katılmasının DTÖ'ye katılmasına bir engel oluşturabileceğini ileri sürmesini (Ross, 2019) eleştirerek, "*Öyleyse neden Kazakistan, Rusya ve Kırgızistan DTÖ'de ve AEB'de? Bu sözleri Ticaret Bakanı'ndan duymak çok garip. Bu korkular temelsizdir*" demektedir.

Abdurakhmonov'un 10 büyük iş adamı ile konuştuğunu ve hepsinin AEB'ye katılmaya karşı olduğunu söylemesi üzerine Jumaev: "*eğer AEB'ye katılırsak, o zaman rekabet ortaya çıkacak ve bu 10 büyük girişimcinin tekele elveda demesi gerekecektir*" demiştir. Jumaev en iyisi olmak için rekabetin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Yıllardır rekabete kapalı olmanın ülkede ekonomik

kalkınma, istihdam yaratma ve nüfusun yaşam standardında bir artışa yol açmadığını belirtmektedir (Karşı Bakış Programı, 2019).

Özbekistan'ın AEB'ye katılmasına olumlu yaklaşan Kurbanbaeva ise, Özbekistan ürünlerinin rekabet edebilirliğindeki artışın, bölgesel entegrasyonlara katılımı ve işbirliklerini geliştirmesiyle gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Bu nedenle, Özbekistan için Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmanın yanı sıra, öncelikle bölgesel ticaret entegrasyonlarına katılmalıdır demektedir. Bu durum, sermayenin, emeğin ve teknolojinin serbest dolaşımını kolaylaştırarak, üretim, lojistik ve dağıtım zincirlerinin gelişmesini sağlayacak ve böylece Özbekistan'ın ekonomik büyümesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca Kurbanbaeva, Orta Asya ülkeleri birbirleriyle ve BDT içinde ikili anlaşmalar imzalamalarına rağmen ödemeler dengesini korumak amacıyla ticaret yasakları, ihracat kısıtlamaları, ithalat tarifesi önlemleri ve tarife dışı tedbirler uygulanmaktadır. Özbekistan'ın ekonomik entegrasyon birliklerine ve DTÖ'ye "katılması" ile çok sayıda etkin olmayan anlaşmadan kurtulacağını ileri süren Kurbanbaeva, Özbekistan'ın AEB'ye katılmakla yeni imkanlar elde edeceğine de inanmaktadır (Kurbanbaeva, 2019).

Devlet Başkanlığına bağlı Kamu Yönetimi Akademisi, Teori ve Yönetim" bölümünden Prof.Dr. Hhamidulin Mikhail Borisovich, ABD Ticaret Bakanı Wilbur Ross'un Özbekistan'ın AEB'ye katılmasının DTÖ üyeliğinin önünü tıkayacağı açıklamasına tepki göstererek, modern ve küreselleşen dünyada, sadece bireysel girişimlerin değil, devletlerin de tüm alanlar da artan rekabete dayanamayacağına dikkat çekmektedir. Modern dünyada ekonomik entegrasyonun alternatifinin olmadığını ileri süren Borisovich, herhangi bir entegrasyonun kesinlikle birçok zorluklarla dolu olduğunu kabul etmekle beraber entegrasyon muhaliflerinin Rusya ve Kazakistan ekonomilerinin daha güçlü olduğunu ileri sürerken, Kırgızistan ve Ermenistan ekonomilerinin daha zayıf olduğunu söylememelerini eleştirmektedir. Entegrasyona zorla katılımın söz konusu olmadığını ve yerli işletmelerin durumunun dikkate alınması gerektiğini söyleyen Borisovich, AEB'ye girmenin olası avantaj ve dezavantajları meselesinin çok ateşli bir şekilde tartışılmasını, sivil toplum oluşturma çabaları olarak da değerlendirmektedir (Borisovich, 2019). Yine aynı bölümde görevli Prof.Dr. Dिल्фуза Ніғматовна Rakhimova, AEB'nin, malın, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşım özgürlüğünün yanı sıra ekonominin kilit sektörlerinde koordineli ve ortak bir politika izleme şansı sunduğunu ifade etmekte, Özbekistan'ın AEB ülkeleri ve AEB üyelerinin kendi aralarındaki ticaret üzerinde durarak, Özbekistan'dan AEB ülkelerine yapılan ihracatın yaklaşık % 90'ının Kazakistan üzerinden gönderildiğini ifade etmektedir. Rakhimova, Özbekistan'ın AEB'ye girmesiyle, en önemli kıtalararası ulaşım koridorlarına entegrasyonu, karşılıklı ticarete prosedürlerin basitleştirilmesi, gümrük vergilerinin kaldırılması, mal taşıma maliyetlerinin azalması ve yeni transit hatların kurulması gibi avantajlar elde etmesinin mümkün olduğunu ileri sürmektedir (Rakhimova, 2019).

Başbakan Yardımcısı ve Özbekistan Maliye Bakanı Jamshid Kuchkarov ise, Sputnik Özbekistan'a AEB katılım konusunu değerlendirmiştir. *"Özbekistan, AEB içindeki entegrasyon süreçlerinin artularını ve eksilerini değerlendiriyor. Bana öyle geliyor ki daha fazla artı var. Karar vermek bir gün veya bir ay meselesi değildir. Bu bizim için faydalıysa tabii ki katılacağız"* demiştir (Ryzhkov, 2019).

Mirziyoyev Başkanlığında oluşan Milli Komisyon'un hazırladığı ve Şubat 2017 tarihinde imzalanan "Özbekistan 2017-2021 Kalkınma Stratejisi" belgesinde beş öncelikli alan vardır. Bu alanlar; 1) Devlet sisteminin ve kamu yapılanmasının iyileştirilmesi 2) Hukukun üstünlüğünün sağlanması ve yargı sistemin ileri reforma tabi tutulması, 3) İktisadi Kalkınma ve liberalleşme. 4) Sosyal Alanın Geliştirilmesi. 5) Güvenlik, etnik kimlikler arası uyum ve dini hoşgörü ile dengeli, karşılıklı çıkara dayalı ve yapıcı dış politika oluşmaktadır (Bocutoğlu, 2018:235)

Özbekistan'ın gelişmiş ülkeler seviyesine gelmesi için Maliye Bakanlığınca hazırlanan ve 22 Ekim 2019'da hazırlığı tamamlanan 2030 yılına kadar bütünleşik sosyo-ekonomik kalkınma belgesine göre ise, Özbekistan AEB ile serbest ticaret bölgesi oluşturulmasına ilişkin olarak 2021'in sonuna kadar bir anlaşma yapmayı planlamaktadır. 2022-2025 için uygulanması planlanan ikinci aşama, ülkenin AEB'ye ve Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi konusunun incelenmesini içermektedir (Özbekistan Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı, 2019). Özbekistan Dışişleri Birinci Bakan Yardımcısı Ilkhom Nematov RIA Novosti'ye verdiği demeçte, Maliye Bakanlığının Ekim ayında hazırladığı belgeden farklı olarak katılım konusunda süreçlerin tamamlanmak üzere olduğu vurgusunu yapmaktadır. Nematov kendi kişisel görüşü olarak Özbekistan'ın, AEB'ye katılmasının ülke için faydalı olacağını düşündüğünü ifade etmektedir. Hem yeni pazarlara ulaşmak hem de artan nüfusa yeni iş imkanları yaratmak için Birliğe katılım faydalı sonuçlar doğuracaktır demektedir. Aralık ayında RF Başbakan Birinci Yardımcısı ve Maliye Bakanının Özbekistan'ı ziyaretinin müzakerelerin devam ettiğini ve artık AEB'ye katılımı sona yaklaştığını ortaya koyduğunu ileri sürmektedir (RIA Novosti, 2019b).

Muhammed Salih katıldığı bir programda Kerimov'un 2014 yılındaki açıklamalarını hatırlatarak Kırgızistan, Kazakistan ve Beyaz Rusya gibi üyelerin şikâyetçi olduğu AEB'ye Özbekistan'ın katılmasının yanlışlığını ifade etmiştir (Salih, 2019b). Salih yazdığı bir makalede, Nematov'un açıklamalarına tepki göstermiştir. Nematov'un açıklamalarını Mirziyoyev'in fikirlerinin dile getirilmesi olarak değerlendirdiğini, Mirziyoyev'in Birliğe katılmaya karar verdiğini ileri sürmektedir. Özbekistan ekonomisinin, endüstrisinin ve tarımının büyümekte olması hasebiyle artan pazar ihtiyacı ve her yıl 700 bin kişi artan nüfusun iş ihtiyacı (Novosti Uzbekistana, 2019c) gibi sebeplerle AEB'ye katılmanın gerektiğini ifade etmenin yanlış olduğunu dile getirmiştir (Salih, 2019a).

Özbekistan Milli Eğitim Bakanı Sherzod Shermatov ise, eğitim ile ilgili yaptığı konuşmada AEB tartışmalarına farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Açık denize erişimi olmayan Özbekistan'ın ihraç ettiği malların en az iki ülkenin topraklarını aştığını ve böylelikle maliyetlerin arttığını ifade eden Shermatov, bu sebeple mal ihracından çok hizmet ihracatının önemine vurgu yapmıştır (UZREPORT, 2019).

SONUÇ

AEB'ye katılım konusunda nihai kararın verilmediği Özbekistan'da, tartışmalar yoğun bir şekilde devam etmektedir. Resmi görevli veya akademisyen olsun ekonomistlerin katılım konusunda olumlu görüşler ileri sürdükleri görülmektedir. Bu grup katılım meselesine ekonomik fayda-zarar üzerinden bakmakta ve katılımın ülke ekonomisine olumlu yansıtacağına inanmaktadır. Dış ticaretin artacağı, her sene 600-700 bin kişinin işgücüne katıldığı ülkede yeni iş sahalarının açılmasının kolaylaşacağı, özellikle Rusya'da ve Kazakistan'daki Özbek işçilerinin çalışma şartları ve harcamalarında belirgin düzelmelerin olabileceği, Özbek şirketlerin rekabet etmeyi öğreneceği, yeni pazarlara ulaşmanın önünün açılacağı gibi avantajlar üzerinde durmaktadır. Yine yıllarca kapalı bir ülke olmanın Özbekistan'a birşey kazandırmadığı, bu sebeple artık daha liberal politikalar izlemenin ve entegrasyon süreçlerine katılmanın kazançlarından yararlanmak gerektiğini ileri sürmektedir.

Katılma olayını siyasi olarak algılayan ve kısmen milliyetçi olarak nitelendirilecek diğer grubun en büyük endişesi ise, egemenliğin zedelenebilecek olmasıdır. Bu grup, kararlar her ne kadar oy birliği ile alınıyor olsa da özellikle Rusya'nın Birlik içindeki hakim gücünden rahatsızlık duymaktadır. Yine katılımın avantajları-dezavantajları konusundaki belirsizliklerin aşılmasını beklemenin daha doğru olacağını düşünmektedir.

Mirziyoyev'in 2020 Şubat'ında Rusya'ya yapacağı ziyaretten önce Rus Dışişleri Bakanı Lavrov'un Özbekistan'a gelmesi iki ülke liderinin buluşmasında gündeme gelecek konular hakkında ön hazırlık yapılmasını da sağlayacaktır.

Mirziyoyev'in AEB konusunda tam kararını söylememesi, katılım konusunun kamuoyunda tartışılmasını istediğini ve böylelikle muhtemel tepkileri görmenin yanı sıra Birlik hakkında daha fazla bilgi sahibi olunmasını amaçladığı düşünülebilir. Kamuoyunda ise, ekonomistler hariç belirgin fikir birliğinin oluştuğunu söylemek zordur. Bu sebeple bu ziyaretler esnasında katılım kararının alınmasını beklemek acelecilik olmakla beraber serbest ticaret anlaşması ya da gözlemci üye olunması beklenebilir. AEB konusunda olumlu-olumsuz her türlü nihai kararı verecek olan devlet başkanı Mirziyoyev'in kendisidir. Bu sebeple beklenmeyen veya acelecilik diye nitelendirilebilecek bir kararın alınması da her zaman ihtimal dâhilindedir.

KAYNAKÇA

ARSHİNOV, Y. (2019). Аршинов рассказал о том, что получит Узбекистан от сотрудничества с ЕАЭС, <https://sptnkne.ws/АрВу>, (20.10.2019).

AVİM, (2019), Özbekistan'a Altı Ayda 5.6 Milyar Dolar Yabancı Yatırım Girdi, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/OZBEKISTAN-A-ALTI-AYDA-5-6-MILYAR-DOLAR-YABANCI-YATIRIM-GIRDI>, (25.10.2019).

AYDINGÜN, İ. (2017), "Avrasya Birliği: 'Gerçek' Bir Entegrasyon mu, Rusya'nın Yeni Hegemonya Kurma Arayışlarının Bir Aracı mı?", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 55: 101-113.

BBC, (2013), У Казахстана есть претензии к Таможенному союзу, https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/04/130401_ru_s_kazakhstan_customs_union.shtml, (20.12.2019).

BOCUTOĞLU, E. (2018) "Özbekistan'ın "2017-2021 Kalkınma Stratejisi" Üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Bölgesel İktisadi İşbirliği ve Dengeli Dış Politika Seçeneği Alanında Fırsatlar", (Ed.) Sarı, S., Gence, Alp. H. ve Khamidov, Obidjon., International Conference On Eurasian Economies 2018, s. 235-241. <https://www.avekon.org/proceedings/avekon10.pdf>, (21 Aralık 2019).

BORISOVICH, H. M. (2019). Почему так важно для Узбекистана вхождение в ЕАЭС?, <https://review.uz/ru/news/mirovoy-trendi/pochemu-tak-vajno-dlya-uzbekistana-vxojdenie-v-eaes>, (26.12.2019).

BUHUTIA, S. (2020). "Can Uzbekistan gain from EAEU membership", <https://eurasianet.org/can-uzbekistan-gain-from-eaeu-membership>, (10 Ocak 2020).

EAEC, (2014), Договор о Евразийском экономическом союзе, <file:///C:/Users/packard%20bell/Downloads/635375701449140007.pdf>, (02.11.2019).

EAEC, (2020a), Высший Евразийский Экономический Совет, <http://www.eaeunion.org/#about-administration>, (20.12.2019).

EAEC, (2020b), Евразийский Межправительственный Совет, <http://www.eaeunion.org/#about-administration>, (20.12.2019).

EAEC, (2020c), Коллегия Евразийской Экономической Комиссии, <http://www.eaeunion.org/#about-administration>, (20.12.2019).

EAEC, (2020d), Совет Евразийской Экономической Комиссии, <http://www.eaeunion.org/#about-administration>, (20.12.2019).

EAEC, (2020e), Суд Евразийского Экономического Союза, <http://www.eaeunion.org/#about-administration>, (20.12.2019).

- <https://tr.sputniknews.com/rusya/201910031040310685-matviyenko-ozbekistan-aebye-katilma-konusu-uzerinde-calisiyor/> (17 Aralık 2019).
- KARAMAN, Ö. F. (2017) “Avrasya Ekonomik Birliği’nin Kırgızistan ile Türkiye İlişkilerine Etkileri”, (Ed.) Sarı, S., Primbaev, J. vd., International Conference On Eurasian Economies 2017, s. 60-65. <https://www.avekon.org/proceedings/avekon09.pdf>, (17 Aralık 2019)
- KARAVAEV, A. (2019). Ташкент исследует ЕАЭС, <https://sptnkne.ws/Ap42>, (07.12.2019).
- Karşı Bakış Programı, (2019), Ўзбекистон Евроосиё иқтисодий иттифоқига кириши керакми? https://www.youtube.com/watch?v=gGJ7DpQMXRU&feature=emb_title, (12.11.2019).
- KOVALEV, I. (2019). Ковалев о вступлении Узбекистана в ЕАЭС: плюсов больше, чем минусов, <https://sptnkne.ws/9VQh>, (23.10.2019).
- KURBANBAEVA, N. (2019). Участие Узбекистана в ЕАЭС как способ эффективной интеграции в цепочки добавленной стоимости, 30.10.2019, <https://www.review.uz/ru/news/mirovoy-trendi/uchastie-uzbekistana-v-eaes-kak-sposob-effektivnoy-integratsii-v-tsepochki-dobavlennoy-stoimosti>, (14.11.2019).
- LEV, R. (2019). Жамшид Кучкаров о ЕАЭС: если выгодно, будем вступать, <https://sptnkne.ws/ATwD>, (21.12.2019).
- MELNICHUK, T. (2014). Лукашенко: Москва нарушает правила Таможенного союза, https://www.bbc.com/russian/international/2014/12/141203_lukashenko_customs_union, (16.10.2019).
- Novosti Uzbekistana, (2019a), «Импорт-это платить зарплату рабочим других стран» президент, <https://www.gazeta.uz/ru/2019/06/23/import/>, (29.09.2019).
- Novosti Uzbekistana, (2019b), Узбекистан прорабатывает вопрос вступления в ЕАЭС- Валентина Матвиенко, <https://www.gazeta.uz/ru/2019/10/02/eeu/>, (19.12.2019).
- Novosti Uzbekistana, (2019c), В Узбекистане улучшат исследования в сфере трудовой миграции, <https://www.gazeta.uz/ru/2019/09/16/migration/>, (21.09.2019).
- NTV, (2019), Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Ali Babacan açıklaması: Ümmeti parçalamaya hakkınız yok, https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-ali-babacan-aciklamasi-ummeti-parcalamaya-hakkiniz-yok,7fIPRkQpVkJtHS9ZavA_A (11.12.2019).
- Nursultan Nazarbayev’in, 29 Mart 1994 tarihinde Avrasya Birliği projesini açıkladığı Moskova Lokomonosov Üniversitesi'ndeki Konuşma Metni (1994), http://www.eaeunion.org/upload/iblock/006/1994_1_1.jpg, (21.09.2019).
- Özbekistan Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı, (2019), Концепция комплексного социально-экономического развития Республики Узбекистан до 2030 года, https://regulation.gov.uz/ru/document/8839-kontseptsiya_kompleksnogo_sotsialno_ekonomicheskogo_razvitiya_respubliki_uzbekistan_do_2030_goda, (20.11.2019).
- Özbekistan Yatırım ve Dış Ticaret Bakanlığı Halkla İlişkiler Merkezi, (2019), Первое Заседание Республиканской Межведомственной Комиссии По Работе С Вто, <https://telegra.ph/PERVOE-ZASEDANIE-RESPUBLIKANSKOJ-MEZHVEDOMSTVENNOJ-KOMISSII-PO-RABOTE-S-VTO-03-16>, (20.10.2019).
- RAKHIMOVA, D. N. (2019). Торгово– транспортные преимущества вступления в Евразийский экономический союз, <https://review.uz/news/mirovoy-trendi/torgovo-transportnye-preimushchestva-vstupleniya-v-evrazijskij-ekonomicheskij-soyuz>, (26.10.2019).

RIA Novosti, (2018), EAЭС и Иран подписали временное соглашение о зоне свободной торговли, <https://ria.ru/20180517/1520730534.html>, (28.09.2019).

RIA Novosti, (2019a), EAЭС и Сингапур подписали соглашение о создании зоны свободной торговли, <https://ria.ru/20191001/1559323223.html>, (19.10.2019).

RIA Novosti, (2019b), В МИД Узбекистана заявили, что стране выгодно вступление в EAЭС, <https://ria.ru/20191226/1562862251.html>, (30.12.2019).

ROSS, W. L. (2019). Remarks by Commerce Secretary Wilbur L. Ross at the American-Uzbekistan Chamber of Commerce Annual Business Forum, <https://www.commerce.gov/news/speeches/2019/10/remarks-commerce-secretary-wilbur-l-ross-american-uzbekistan-chamber-commerce>, (16.11.2019).

SAGLAM, M. (2019), “Avrasya Ekonomik Birliği’nin Gözü Asya Pasifik’te”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2019/10/04/avrasya-ekonomik-birliginin-gozu-asya-pasifikte/> (10 Aralık 2019).

SALIH, M. (2019a). Бўри билан кўзичокнинг иттифоқи имконсиздир, http://uzxalqharakati.com/archives/66172?fbclid=IwAR2oNhJ8LyxWarrXkCIQ_jHdhDb2Idk9Uzf6yyb22C8QCLeo-KBtHNNoCobw, (30.12.2019).

SALIH, M. (2019b). Тожиклар ҳам ўзбеклар сингари Ислом Каримов меросидан қутилиши керак, <https://uzxalqharakati.com/archives/66026>, (25.12.2019).

SHAKHMATOV, V. (2019). EAЭС и региональное сотрудничество в Евразии, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/eaes-i-regionalnoe-sotrudnichestvo/>, (21.12.2019).

SHRAIBMAN, A. (2014). Евразийский союз рискует стать большим разочарованием для Беларуси, https://naviny.by/rubrics/politic/2014/05/29/ic_articles_112_185651, (20.09.2019).

Sovet Federatsii, (2019), В. Матвиенко: За последние годы Россия и Узбекистан добились значительного прогресса в расширении отношений во всех сферах, <http://council.gov.ru/events/news/108370/>, (28.10.2019).

Sputnik Tacikistan, (2019), Медведев: Узбекистан пока присматривается к происходящим в EAЭС процессам, <https://sptnkne.ws/ntEE>, (30.12.2019).

Sputnik Türkiye (2015), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) liderleri Moskova'da toplandı. Toplantıdan Kırgızistan'ın birliğe alınması kararı çıktı, <https://sptnkne.ws/nSdG>, (18.09.2019).

Sputnik Türkiye (2018), Avrasya Ekonomik Birliği ülkeleri arasındaki ödemelerde ulusal paraların payı yüzde 70'i aştı, <https://sptnkne.ws/kfrU>, (10.12.2019).

Sputnik Türkiye (2019), Matviyenko: Özbekistan, AEB'ye katılma konusu üzerinde çalışıyor,

Sputnik Uzbekistan, (2019a), Мирзиёев не та личность, чтобы прогибаться: Сафаев о переговорах по EAЭС, <https://sptnkne.ws/9Xfe>, (04.11.2019).

Sputnik Uzbekistan, (2019b), Глазьев: EAЭС ждет от Узбекистана конкретных инициатив, <https://sptnkne.ws/Ар46>, (19.10.2019).

TC Ticaret Bakanlığı, (2019), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ile İран TTA İmzaladı, <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/avrasya-ekonomik-birligi-aeb-ile-iran-tta-imzaladi>, (20.12.2019).

Timeturk, (2014), İslam Kerimov'dan Avrasya Birliği'ne sert tepki, <https://www.timeturk.com/tr/2014/06/09/islam-kerimov-dan-avrasya-birligi-ne-sert-tepki.html>, (24.10.2019).

TÜYSÜZOĞLU, G. (2014). Bölgesel bir hegemonya girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgesel-bir-hegemonya-girisimi-avrasya-ekonomik-birligi>, (12.09.2019).

ÜNAL, G. (2018). State-Building Process In Uzbekistan: Many Miles To Go. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (3) , 519-537 . DOI: 10.30798/makuiibf.410992

UZREPORT, (2019), Основное внимание следует уделять экспорту услуг, а не товаров, <https://uzreport.news/economy/sherzod-shermatov-osnovnoe-vnimanie-sleduet-udelyat-eksportu-uslug-a-ne-tovarov?fbclid=IwAR1USS1s3jdXxmSj7Tn4I6DBXxoucMwhlZcrPm5t1LnEVtrpW-fLOt7dml4>, (22.12.2019).

VALİEV, S. (2019). Вступление в ЕАЭС не помешает Узбекистану стать членом ВТО, <https://sptnkne.ws/AH6r>, (02.01.2020).

TASS, (2019), условий и рисков для вхождения Узбекистана в ЕАЭС завершится до конца 2019 года, <https://tass.ru/ekonomika/6955887>, (25.10.2019).